

quaedam participata similitudo luminis increati, in quo continentur rationes aeternae... Quod autem Augustinus non sic intellexerit, omnia cognosci in rationibus aeternis vel in incommutabili veritate, quasi ipsae rationes aeternae videantur, patet per hoc, quod ipse dicit in l. 83. qq. (l. c.), quod rationalis anima non omnis et quaecumque, sed quae sancta et pura fuerit, asseritur illi visioni, scilicet rationum aeternarum, esse idonea, sicut sunt animae beatorum » S. Th. 1. q. 84. a. 5; contra Gent. III. c. 47; de spir. creat. a. 10. ad 8; in Boëth. de Trin. prooem. q. 1. a. 3; de Verit. q. 10. a. 11. ad 12.

THESIS XII.

De cognitione nostra, quid Deus sit, secundum triplicem modum affirmationis, negationis et eminentiae.

« Licet sensu verissimo ad Scripturarum doctrinam exacto ss. Patres et theologi docere soleant, ratione et fide cognosci quidem Deum esse, non tamen cognosci, quid Deus sit; ex iisdem tamen fontibus docemur triplicem modum quadammodo cognoscendi, quid sit Deus, per notiones scilicet tum affirmantes tum negantes tum eas, quae secundum eminentiam appellantur. Triplex antem hic cognoscendi modus ex eo ipso consequitur, quod Deum non immediata intuitione sed ideis ex creaturarum praecognitione formatis intelligimus, atque ita habet, ut affirmatio, negatio et notio eminentiae non una ab altera seorsim consistat, sed una in altera sit implicita, et ex omnibus una compleatur Dei cognitione. »

I. Frequenter Patres distinguunt inter cognitionem *an Deus sit*, et *quid sit*; illud prius tum ratione tum fide comprehendissimum esse aiunt, hoc alterum nec scientia humana nec etiam fide doceri, sed essentiam Dei, quando quaeritur *quid sit*, esse « inapprehensibilem et incomprehensibilem » ($\alpha\lambda\eta\pi\tau\omega\nu\chi\alpha\iota\alpha\pi\epsilon\rho\lambda\eta\pi\tau\omega\nu$). Ita loquuntur Nazianzenus or. 28. al. 34. n. 6; Basilius cont. Eunom. 1. I. n. 14, ep. 234; Nysseus cont. Eunom. 1. XI. p. 320; Chrysostomus de Incomprehensib. hom. 5. n. 5. aliisque. « Hoc unum postulatur a nobis, ait Chrysostomus l. c., ut sciamus *quia Deus est*, non autem ut essentiam eius investigemus. Audi, quid dicat Apostolus: credere oportet accendentem ad Deum, *quia est*; et

iterum propheta impietatem alicui exprobrans, non reprehendit, quod ignoraret, *quid Deus est*, sed quod nescivit, *quia est*. » At haec non sensu absoluto intelligi possunt; si enim penitus ignoraremus *quid Deus est*, profecto neque sciremus *an sit*, et in errorem Gnosticorum de summo Deo penitus ignoto concedendum foret a vetustis doctoribus Irenaeo, Tertulliano aliisque confutatum. Hinc PP. in disputationibus contra Eunomianos cum cognitione existentiae Dei constanter coniungunt cognitionem perfectionis et attributorum Dei, quatenus ex divinis operationibus et manifestationibus innotescunt, sive (ut loqui solent) cognitionem eorum, quae circa essentiam sunt ($\tau\omega\nu\pi\epsilon\rho\iota\alpha\beta\tau\omega\nu$) (1); excludunt vero cognitionem essentiae ut in se est, ab Eunomianis assertam, quam PP. solent dicere scientiam *quid sit Deus*.

Quare cognitione Dei *quidditativa*, ut loquuntur Scholastici, duplice potest intelligi: primo cognitione propria essentiae Dei ut in se est, ubi *proprium* opponitur analogico; secundo cognitione propria quid Deus sit, ut *proprium* opponitur communi, dum perfectiones alias intelligimus, quae vere sunt Dei unius propriae, atque ita ideam Dei informamus, qua eum a ceteris omnibus, quae sunt vel esse et concipi possunt, plane distinguimus. Hoc altero sensu quidditativa cognitione Deum a nobis concipi, quis dubitet (2) ?

(1) Hac PP. verissima doctrina abutebantur saeculo XIV. Palamas et eius discipuli ad absurdum erroris defensionem inter Graecos propagati, quo aeternas operationes ($\iota\pi\varphi\gamma\iota\alpha\zeta$) in Deo fingebant realiter ab essentia distinctas, hasque in mentis extasi a se videri mentiebantur, essentia manente inaccessa. Vide de his Petavium 1. I. c. 12. 13.

(2) « De nulla re potest sciri *an est*, nisi quoquomodo sciatur de ea, *quid est*, vel cognitione perfecta vel cognitione confusa. » Confusa haec notitia est secundum aliquod genus plus minusve remotum, et per aliqua accidentia sese manifestantia. Quando de Deo agitur, « loco cognitionis generis habemus cognitionem per negationes... loco autem accidentium habemus habitudines eius ad substantias sensibiles (aut quoquomodo praecognitas), vel secundum comparationem causae ad effectum vel secundum comparationem excessus. Ita ergo cognoscimus *an est*, et habemus loco cognitionis *quid est*, cognitionem per negationem, per causalitatem, et per excessum » S. Th. in Boëth. de Trin. lect. II. q. 2. a. 3.

« Humana intelligentia, ait Gregorius Nyss. contra Eu-nom. XII. p. 327. 328, nec tam acuta est, ut clare videat invisibilem, nec tamen ab omni accessu ita seiuncta, ut nullum eius, quod quaeritur, informare possit adumbratum conceptum (*εἰκασίαν*); sed partim quidem, *quid sit id* quod quaeritur, per ratiocinationum tactum conclusit (1), partim per hoc ipsum quod perspici non potest, aliquam cognitionem expressit... velut evidentem cognitionem statuens, quod sit super omnem cognitionem... atque ex negatione eorum, quae non insunt, et ex affirmatione eorum, quae pie de ipso intelliguntur, apprehenditur *quia est* » (*ότι ἐστι* mallem legere in hoc contextu *ότι ἐστι* *quid est*).

Haec autem Patrum et theologorum distinctio inter duplē cognitionem Dei rerumque divinarum *quid sint*, non est nisi fidelissima expressio doctrinae in Scripturis consignatae. « Videmus nunc per speculum (mediate) in aenigmate » (cognitione obscura et confusa eo ipso, quia est per aliud medium et non visio obiecti in se); ideo « nunc cognosco ex parte (quod fieri non posset, si Deus cognosceretur ut in se est, cum sit una simplicissima perfectio, in qua partium sive perfectionum in se distinctio nulla est), tunc autem facie ad faciem cognoscam, sicut et cognitus sum » (immediate et ideo non ex parte, sed sicut in se est; quod enim ex parte est, evacuabitur) 1. Cor. XIII. 12. Cognitio praesens est peregrinantia a Domino (*ἐνδημούμεν* *άπο του κυριου* exsulantium a domo paterna), « per fidem non per speciem » (*όν δια εἴδους* non per visionem) 2. Cor. V. 6. 7. Quod Paulus dicit cognitionem *facie ad faciem*, *per speciem*, *sicut cognitus sum, non ex parte*; s. Ioannes 1. Io. III. 2. declarat visionem Dei *sicuti est*, quae pro vita praesenti negatur; « nondum enim apparuit, quid erimus, » licet iam nunc doceantur fideles de omnibus, et qui non peccat, viderit et cognoverit eum, qui in nobis manet (II. 3. 4. 27; III. 6.), cognitione sane nondum illa, quae exspectatur futura « *sicuti est*, » sed altera, quae a Paulo de-

(1) *δια της των λογισμων ἐπαρχης ἐστοχαστο.* Cf. Athenagor. Legat. II. 7. *στοχαστικως ἐπεβαλον...* ζητησαι την ἀληθειαν.

claratur esse *ex parte, per speculum in aenigmate, per fidem.* De his distinctius in capite sequenti agetur.

II. Ex eo, quod Deum non in propria sua natura immediate videmus, sed eum per creaturas tamquam per medium praecognitum solum concludendo (*ἀναλογῶς* Sap. XIII. *στοχαστικῶς* apud Athenagoram, Nyssenum, *συλλογῆς μενον* apud Nazianzenum) intelligere possumus, consequens est, ut Deus in sua etiam revelatione huic concipiendi modo nobis connaturali sese accommodet; et inde ulterius fit, ut eum nec ratione nec fide sicut in se est, concipere possimus (vide th. X.). Hic autem modus noster cognoscendi *mediate* et per aliud, *quid Deus sit*, instituta analysi resolvitur in cognitionem per *affirmationes* perfectionum, quarum ideam ex Dei operibus informamus (hanc s. Thomas dicit cognitionem « per causalitatem »); per *negationes* imperfectionum, quibus creaturae etiam perfectissimae, et ipsae obiectivae nostrae ideae etiam perfectionum simpliciter simplicium afficiuntur; denique per *conceptus* qui *affirmationibus* *negationibusque* coniunctis formantur, et a PP. appellari solent secundum *eminentiam* sive *per excessum* (*ὑπεροχὴν*).

Analysin et deductionem hanc videoas egregie expolitam apud s. Thomam in Boëth. Trin. prooem. q. 1. a. 2. Postquam demonstravit rationem, cur non assequamur *quid Deus est*, sed tantum *quia est*, inde repeti, quod Deum non cognoscimus nisi ex effectibus « virtutem causae non adaequantibus, » Angelicus declarat modum cognitionis. « Tamen cognoscentium *quia est*, unus alio perfectius cognoscit... quanto ex effectu magis apprehenditur habitudo causae ad effectum; quae quidem habitudo in effectu non pertingente ad aequalitatem suae causae, attenditur secundum tria, scilicet secundum progressum effectus a causa, et secundum hoc quod effectus consequitur de similitudine causae sua, et secundum hoc quod deficit ab eius perfecta consecutione; et sic tripliciter mens humana proficit in cognitione Dei, quamvis ad cognoscendum *quid est*, non pertingat, sed *an est* solum. Et primo secundum quod perfectius cognoscitur eius productio et efficacia (ut causae exem-

plaris et efficientis, unde cognitio *per affirmationes*); secundo prout nobiliorum effectum causa cognoscitur, quia cum eius similitudinem altiori modo gerant, magis eminentiam eius commendant (cognitio *secundum eminentiam*); tertio quod magis ac magis cognoscitur elongatus ab his omnibus, quae in effectibus apparent (cognitio *per negationes*). Unde dicit Dionysius quod cognoscitur ex omnium *causa*, et *excessu*, et *ablatione* (negatione). » Cf. 1. q. 12. a. 12.

Patrum doctrina, qua declarant hunc triplicem cognoscendi modum, legi potest apud Petav. I. I. c. 5. n. 5. sqq. et fusius apud Thomassinum I. IV. c. 7-12.

III. Ut quo mutuo habitu commemoratae cognoscendi rationes sese excipient, intelligatur, sufficit animadvertisse ad modum, quo singulae illae notiones a nobis concipiuntur.

1º Quando perfectionem Dei directe concipimus ideā, quae significatur nomine affirmante e. g. *sapientiae, iustitiae*, ea notio non adsignificat quidem obiective limitationem et defectum, sicut se habent notiones aliae e. g. facultatis *rationandi*, *materiae*, et generatim potentiae ad actum, nihilo tamen secus ipsas etiam perfectiones illas simpliciter simplices (1) concipimus modo limitato; neque enim ideam sapientiae concipere possumus, quae exhibeat distincte et positive sapientiam sine limite, multo vero minus, quae simul exhibeat in uno simplicissimo *Esse omnem omnino perfectionem*, quibuscumque aliis notionibus concipi et nominibus appellari queat. Cuius rei ratio in superioribus ex origine idearum nostrarum, et imperfectione nostri intellectus iuxta ss. Patrum doctrinam declarata est. Inde autem fit, ut quando dicimus *sapientiam Dei*, subintelligamus et adsignificemus, perfectionem eam in Deo non ita se habere, ut nos illam concipimus, sed longe eminentius. Hunc vero modum eminentiae aliter nec concipere nec significare pos-

(1) Perfectionis *simpliciter* et perfectionis *secundum quid* declarationem habes apud s. Anselmum Monolog. c. 14, ubi quidquid aliquo modo perfectum est, ita distribuit: « quidquid est, aut tale est, ut ipsum omnino melius sit quam non ipsum (haec est perfectio *simpliciter*); aut tale, ut non ipsum in aliquo melius sit quam ipsum » (perfectio *secundum quid*).

sumus, quam vel negatione modi secundum quem nos eam perfectionem apprehendimus, vel confuse concipi super eminentem perfectionem, quam fere significamus appositis superlativis, Deum esse sapientiam *infinitam*, vel ut PP. loqui solent, esse ὑπερσοφίαν, i. e. sapientiam esse verissimam sed supra illum modum, quo nos eam possumus intelligere. Idem autem valet de omnibus conceptibus absoluti etiam de transcendentalibus entis, veri, boni. Unde facile appareat, conceptus *affirmantes* de Deo divinisque perfectionibus, quando de notitia agitur *quid Deus sit*, velut comites, imo in se implicitas habere notiones *negantes*, et eas quae dicuntur *secundum eminentiam*.

2º *Negationes* non eo pertinent, ut in Deo omnis perfectionis plenitudine excludatur perfectio, sed ut negetur defectus absolutae realitatis; atque adeo sunt negationes *negationum*, seu efficacissimae *affirmationes*, licet confuse a nobis concipiatur perfectio hoc modo affirmata. Haec res per se clara est, ut mirum profecto videatur, inveniri potuisse homines yanissimos, qui cum Ioanne Clerico non erubuerint ridere hanc Deum intelligendi rationem a SS. PP. magnis laudibus nec minoribus argumentis commendatam. Quia videlicet intelligimus non solum in Deo nullam esse imperfectionem, sed etiam perfectionem tantam esse, ut a nobis sicut in se est, concipi non possit; hunc confusum *Entis* divini conceptum non possumus melius declarare, quam negando Deum quidquam eorum esse, quae nos distincte intelligimus; non quod aliquid ei desit, sed quod in eo sunt omnia eminentius. Unde in hisce negationibus supponitur tamquam fundamentum notio *affirmans* confusa tamen, et includitur notio *per eminentiam*.

3º Denique in notionibus, quae designantur nominibus eminentibus sive per excessum (καθ' ὑπερχην), cuiusmodi a PP. graecis adhibentur *superessentia, supersapientia* etc. (ὑπερουσία, ὑπερσοφία), ex forma ipsa nominum appetit, et *affirmari* in Deo perfectionem, et simul *negari* secundum modum, quo nos eam concipimus (1). Est igitur ex ipsa

(1) « Tripliciter ista de Deo dicuntur: primo quidem *affirmative*, ut dicamus, Deus est sapiens, quod quidem de eo oportet dicere propter

analysis clarissimum, non esse tres cognoscendi rationes adaequate distinctas, sed in singulis quodam modo omnes tres esse coniunctas, dum semper una ratio directa reliquas duas includit in obliquo.

Ex his omnibus liquet, quo sensu PP. dixerint, de Deo omnes perfectiones affirmari posse et omnes negari, non sane sub eodem, sed sub diverso respectu; atque ideo Deum et omnis nominis esse et nullius nominis. Ita loquuntur Theophilus Antiochen. ad Autolyc. l. I. n. 3. 4; Gregor. Naz. hymn. ad Deum 29. T. II. p. 286; Nyssen. cont. Eunom. XII. p. 357; Dionysius de div. nom. c. 2. §. 4; c. 7. §. 3; Myst. theol. c. 1. §. 2; c. 5. (1). Ulterius ex dictis intelligitur, quomodo verum sit, quod frequenter PP. docent, tum co-

hoc, quod in eo est similitudo (exemplar) sapientiae ab eo fluentis. Quia tamen non est in Deo sapientia, qualis nos intelligimus et nominamus, potest vere negari, ut dicatur, Deus non est sapiens. Rursum quia sapientia non negatur de Deo, quia ipsa deficiat a sapientia, sed quia supereminens est in ipso quam dicatur aut intelligatur, ideo oportet dicere, quod Deus sit supersapiens » S. Th. de Potent. q. 7. a. 5. ad 2.

(1) Πάντων θεοῖς καὶ πάντων ἀφαιρεσίς τοῦ ὑπερ πάσαν καὶ θεούς καὶ ἀφαιρεσίν. Est affirmatio omnium, quia ut causa exemplaris et efficiens eius simplicissimum Esse continet perfectiones omnes, vel potius est eminenter omnis perfectio, quae concipi et in creaturis per participationem esse potest (τα πόλλα ἐνιαυτά ut PP. aiunt); sed simul est omnium negatio, quia nullae sunt perfectiones in ipso, ut sunt in creaturis, et secundum modum quo a nobis idea distincta concipi possunt; ideo est super omnem affirmationem et est super omnem negationem, quia nihil est vel esse potest realitatis, quod in ipso ut in causa non sit eminenter. Haec doctrina non solum quoad rem ipsam continetur in Scripturis et in tota revelatione a Deo de Deo nobis facta, quod facile omnes concedent; sed continetur in Scripturis etiam secundum ipsum modum loquendi. Ecclesi. XLIII. magnifica descriptio operum Dei, quae initio dixerat sacer scriptor esse in rationibus Domini ἐν λογοῖς κυρίου (c. 42. v. 15.), excurrit (c. 43. v. 27.) in hanc conclusionem, ut graecus textus habet: συντελεῖα λογών, το πάντα ἔστιν αὐτος (ita ed. Rom. al. καὶ συντελεῖα λογών. Το πάντα ἔστιν αὐτος). Est Deus universitas rationum quae sunt in creaturis, sive est ipse omnia ut causa exemplaris eminentes (cognitio per affirmaciones.) Tum subditur: δοξάζοντες που ἰσχυρωμένης; αὐτος γαρ ο μεγας πάρα πάντα τα ἔργα αὐτου. Est ipse magnus praeter omnia opera sua, est nihil eorum, quae sunt opera sua (cognitio per negationes.) Concluditur δοξάζοντες κυρίους ὑψωσατε, καθισον ἀν δυνηθε, ὑπερέξει γαρ καὶ ἔτι... τις ἐωρακεν αὐτον καὶ ἐκδιηγησεται; καὶ τις μεγαλυνει αὐτον, καθως ἔστι; Su-

gnitionem nostram perfectiorem esse, cum Deum intelligi non posse cognovimus. Cf. Basilium ep. 234; Nazianz. or. 37. n. 7; Cyrill. Hier. catech. VI; Chrysost. in Ps. 138. n. 4; Dionys. myst. theol. c. 2; Damasc. Fid. orth. l. I. c. 4; Augustin. de ordine l. II. n. 44. Nimurum haec non dicuntur quasi omnimoda ignorantia esset perfectior cognitio, quid enim fingi posset absurdius? sed quo perfectius Deum cognoscimus, eo perfectius eam intelligimus rationem, cur nec comprehendendi, nec ut in se est, intelligi a nobis in hac vita possit; quae scilicet ratio est ipsa infinita Dei perfectio prae finito et imperfecto nostro cognoscendi modo. Ordine proinde etiam inverso, quo amplius et profundius intelligimus hanc rationem nostrae relativae ignorantiae, eo verius et profundius intelligimus perfectionem Dei. Hoc sensu locus Dionysii myst. theol. c. 1. §. 3. videtur explicandus, ubi qui in altissima contemplatione versatur, dicitur nihil cognoscendo supra mentem cognoscere (τῷ μῆδεν γνωσκειν υπερ νοού γνωσκων); certe ita eum intellexit s. Thomas in Boëth Trin. prooem. q. 1. a. 2. ad 1: « secundum hoc dicimur (a Dionysio l. c.) in fine nostrae cognitionis Deum tamquam ignotum cognoscere, quia tunc maxime mens in Dei cognitione perfectissime invenitur, quando cognoscit eius essentiam esse supra omne id, quod apprehendere potest in statu huius viae » (1). Cf. Lessium de perfect. divinis l. I. c. 3. 4. Hoc ipsum denique continetur in Scriptura, quando Deus praedicatur, qui « lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest » 1. Tim. VI. 16.

pereminet omnem laudem et omnem nostrum conceptum (cognitio et praedicatio per excessum); nemo enim hominum ipsum vidit, atque adeo nemo potest eum nominare et magnificare, sicuti est. De hoc inferius dicemus th. XVIII. n. I.

(1) Hanc Card. Nicolaus Cusanus appellavit « doctam ignorantiam, » de qua ipse opus integrum scripsit. « In rebus divinis scire est, scire nos ignorare... Et haec est illa docta ignorantia, per quam tantum ad infinitae bonitatis Deum maximum accedere posse explicavimus » Cusan. De docta ignorantia l. I. c. 26; l. II. c. 1.